

De Fanarioten

Griekse elite in Osmaanse dienst

RAYMOND DETREZ

Mensen worden om vele redenen gefascineerd door Griekenland: de oudheid, Byzantijnse iconen en koorzangen, de *rebetiko*, de Egeïsche zon en de zee, de Griekse keuken, de Griekse poëzie. Dat iemand in de ban is geraakt van de Fanarioten hoor je nooit. En toch zou dat niet zo vreemd zijn: onder het Osmaanse bewind vormden de Fanarioten een echte aristocratie – gehaat, gevreesd en bewonderd – met een enorme politieke en culturele invloed. Overigens leggen ook historici, zelfs Griekse historici, maar weinig belangstelling voor de Fanarioten aan de dag. Ze worden in veel geschiedenisboeken wel uitvoerig beschreven, maar een ‘standaardwerk’ over de Fanarioten bestaat voor zover mij bekend niet. De gebruikelijke uitzondering op de regel is het beroemde *Byzance après Byzance* van de Roemeense historicus Nicolae Iorga uit 1935. Iorga beschouwde de Roemeense vorstendommen Wallachije en Moldavië als de erfgenamen van het Byzantijnse Rijk en de Fanarioten, die in de 17de en de 18de eeuw over de vorstendommen regeerden, als de *missing link* tussen beide. Het meeste onderzoek over de Fanarioten wordt trouwens verricht in het kader van de studie van de Grieks-Roemeense betrekkingen. De jongste jaren lijkt de belangstelling voor de Fanarioten en met name voor hun rol in de Zuidoost-Europese Verlichting evenwel toe te nemen. Het *International Center for Hellenic Research* van de California State University in Sacramento lanceerde enkele jaren geleden een groots project over de Fanarioten. Langzamerhand wordt ook de Fanariotische muziek herontdekt, zij het misschien meer in Roemenië dan in Griekenland.

Wie zijn de Fanarioten?

In encyclopedieën en geschiedenshandboeken staat doorgaans te lezen dat de Fanarioten Grieken waren die in de Fanari-wijk in Istanbul woonden (vanwaar hun naam), dat ze afstamden van de oude Byzantijnse adel en dat ze, rijk geworden door handel en financiële operaties, een grote invloed verwierven binnen het Patriarchaat van Constantinopel en vervolgens ook op de Osmaanse regering zelf. Niet alle Fanarioten waren echter Grieken, laat staan

dat ze ook allen afstamden van Byzantijnse adel. Wel spraken en schreven ze allen Grieks – naast vele andere talen. Het is wellicht relevanter te stellen dat ze allen orthodoxe christenen waren. Van de vijftien à twintig belangrijke en minder belangrijker Fanariotische dynastieën zijn er maar enkele waarvan vaststaat dat ze van Byzantijnse adel afstamden. De Kantakouzini moeten de nazaten zijn geweest van Constantinopolitaanse adel; de Mourousii kunnen nakomelingen zijn geweest van de Komnini uit Trebizonte. Van de Argyropouli is de Byzantijnse origine zeer twijfelachtig en van de familie Rangavis (of Rhangabé) zeer onwaarschijnlijk. Verscheidene Fanariotendynastieën vonden hun oorsprong bij vergriekste Italianen op de Griekse eilanden onder Genuees of Venetiaans bestuur: de voorouders van de Mani waren Sicilianen of Genuezen, de Mavrogeni beweerden verwant te zijn met de bekende Venetiaanse familie Morosini, de Skarlati kwamen oorspronkelijk uit Firenze en de beroemdste aller Fanariotendynastieën, de Mavrokordati, waren afkomstig van het Venetiaanse Chios. Er waren later ook Albanese (Gikas, Soutsos), Armeense (Aristarchis), Roemeense (Karadzas, in het Roemeens Caragea) en zelfs Bulgaarse (Vogoridis, in het Bulgaars Bogoridi) Fanariotenfamilies. Fanariotische stambomen zijn erg ingewikkeld en betwistbaar, onder meer doordat niet-Fanariotische mannen getrouwd met vrouwen uit prestigieuze Fanariotendynastieën zich de familienaam van hun vrouw toe-eigenden. Bovendien is er ook weinig continuïteit. Sommige Fanariotenfamilies hielden stand van in de Byzantijnse tijd tot vandaag; andere zijn in de loop der eeuwen verdwenen; nog andere kwamen pas op in de 18de eeuw, maar claimden toch een respectabele pedigree.

Fanariot (*φαναριώτης*) betekent letterlijk ‘inwoner van Fanari’. Die wijk (in het Turks *Fanar* of *Fener*) was en is nog steeds gelegen op de rechteroever van de Gouden Hoorn, ongeveer halverwege tussen de huidige Haliç- en de Atatürkbrug. De wijk dankt haar naam aan de opvallende vuurtoren (*φανάρι*), die vroeger bij de aanlegsteiger bij de Gouden Hoorn heeft gestaan, maar inmiddels is verdwenen. Niet alle inwoners van de Fanari-wijk zijn Fanarioten in de betekenis die de geschiedschrijving aan dat woord heeft gegeven. De overgrote meerderheid van de inwoners van de Fanari-wijk waren doodgewone orthodox christelijke onderdanen van de sultan, zonder geld of invloed. De meesten van hen waren Grieken, maar het aantal Albanezen, Vlachen en vooral Bulgaren (door de geografische nabijheid) groeide in de loop der eeuwen gestaag. Sommige van de imposante herenhuizen van de (historische) Fanarioten zijn vandaag nog te bezichtigen in Fanari. Niet alle Fanarioten woonden echter in die dichtbevolkte en drukke wijk. In de 18de eeuw gaven de meesten van hen de voorkeur aan een paleis op de schilderachtige en koele

oever van de Bosporus. Veel Fanarioten leefden ook in andere grote steden in het Osmaanse Rijk en vooral in de hoofdsteden van de Osmaanse vazalstaten Wallachije en Moldavië.

Hoe dan ook vormde Fanari de thuisbasis van de Fanarioten. Als ‘nazaten van de Byzantijnse adel’ beschouwden ze hun aanwezigheid in Istanbul, het oude Constantinopel, van groot belang. Die aanwezigheid was trouwens door de Osmanen zelf gewild. Na de inname van de stad in 1453 wilde sultan Mehmed II Fatih (de Veroveraar) van Constantinopel zijn nieuwe hoofdstad maken (voordien was dat Adrianopel of Edirne). Vooral Turken, maar ook Grieken werden aangemoedigd of gedwongen er zich te vestigen. Achttien gevluchte Byzantijnse aristocratische families zouden de toelating – of het verzoek – hebben gekregen om terug te keren. Dat waren de vermeende voorouders van de Fanarioten. De meeste Grieken die aan zijn oproep gevolg gaven belandden in Fanari, dat op dat ogenblik nog steeds een Griekse bevolking had. Bij de verovering van Constantinopel was namelijk niet hele stad verwoest en ontvolkt. In bepaalde wijken had de oorspronkelijke Griekse bevolking zich kunnen handhaven, vermoedelijk door zich meteen aan de Osmanen over te geven. Dat moet ook in Fanari gebeurd zijn.

De Fanarioten als kapitalisten

De Fanarioten zouden in de loop der eeuwen een aanzienlijke invloed verwerven op het beleid van het Patriarchaat van Constantinopel en een belangrijke rol spelen in de buitenlandse politiek van de Hoge Poorte – de Osmaanse regering. Dat was het gevolg van hun financiële macht. De Osmanen waren knappe militairen en bestuurders; de handel lieten ze grotendeels over aan anderen – Levantijnen, Grieken, Joden en Armeniërs in het Westen, Arabieren in het Oosten. Grieken hadden al sinds de oudheid veel ervaring met handel en zeevaart. Onder Osmaans bestuur verhandelden ze landbouwproducten uit de Balkan en Anatolië; hun belangrijkste commerciële centra waren de grote havensteden Istanbul, Smyrna en Thessaloniki. Er bestonden verder Griekse handelskolonies in Venetië, London, Amsterdam, Marseille, Odessa en andere steden. De Fanarioten deden zaken met Italianen uit Venetië en Genua, die in Galata of Pera woonden (de ‘Europese wijk’ van Istanbul), en met de Italianen, Grieken, geïtalianiseerde Grieken en vergriekste Italianen op de eilanden in de Egeïsche zee – Kreta, Chios, Cyprus – onder Italiaans bestuur. De Fanarioten dreven overigens niet alleen handel met buitenlanders; ze trouwden er ook mee. Dat verklaart hoe Italiaanse families, afkomstig van de eilanden, op den duur tot de Fanarioten gingen behoren.

De handel bracht de Fanarioten fortuinen op. Daardoor konden ze in het bezit komen van lucratieve ambten, die in het Osmaanse Rijk dikwijls verpacht werden aan de hoogsteieder. De staat was op die manier verzekerd van zijn inkomsten zonder zich verder zelf met de ontvangst van de belastingen te moeten inlaten. Vervolgens inde de belastingpachter van de bevolking een grotere som geld dan hij zelf had betaald; het verschil verdween in de eigen zak. Vooral de *beğlik* – de belasting op schapen en runderen – werd op die manier geïnd. De bevolking was de pineut, al greep de overheid wel in wanneer de ‘belastingdruk’ tot onlusten dreigde te leiden. Veel Fanarioten hebben een groot deel van hun fortuin ‘verdiend’ als *beğlikçi* (ontvanger van de *beğlik*).

Hun enorme vermogens stelden de Fanarioten ook in staat om als geldschietters op te treden, aanvankelijk vooral voor het Patriarchaat, naderhand ook voor de Osmaanse staat zelf. Van de sultan kregen ze dan bepaalde handelsprivileges, bijvoorbeeld het monopolie op de zouthandel. Daardoor konden ze zich nog meer verrijken. Al stonden de Fanarioten meestal op goede voet met de Osmaanse overheid, toch bracht hun financieel succes ook bepaalde risico’s met zich mee: Fanarioten die door hun rijkdom in de kijker liepen konden onder een of ander voorwendsel worden gearresteerd, hun bezittingen geconfisqueerd en zij zelf in het slechtste geval geëxecuteerd. Dat overkwam een van de vroegste Fanarioten over wie we wat uitgebreider zijn geïnformeerd. Michail Kantakouzinis (?-1578), bijgenaamd ‘Şeytanoğlu’ (Turks voor ‘zoon van de duivel’) dankte zijn fortuin aan handel, het monopolie over de zoutvelden en inkomsten verkregen als *beğlikçi*. Şeytanoğlu bezat naar verluidt gronden ter grootte van hele Osmaanse provincies en genoeg dorpen om twintig galleien te bemannen. Hij werd voor het eerst gearresteerd in 1576, verloor zijn bezittingen en ontsnapte slechts aan de galg dankzij de voorspraak van grootvizier Mehmet Sokollu (1565-1579). Hij begon een nieuwe carrière in de bonthandel, maar die bleek van korte duur. In 1578 werd hij in de poort van zijn paleis opgehangen. Zijn nabestaanden konden zijn nalatenschap evenwel in veiligheid brengen en naderhand zijn commerciële activiteiten voortzetten.

De Fanarioten en het Patriarchaat van Constantinopel

Het hart van Fanari was het gebouw van het Patriarchaat van Constantinopel, waarin de patriarch en de synode – zowat de regering van de orthodox-christelijke gemeenschap in het hele Osmaanse Rijk – waren gevestigd. De Osmanen, die de islamitische bestuurstradities volgden, deelden de niet-islamiti-

sche bevolking in in *millet*s – religieuze gemeenschappen met een grote mate van bestuurlijke, juridische en fiscale autonomie, waarvan de leider verantwoordelijk werd gehouden voor de orde en de rust binnen zijn gemeenschap. De orthodoxe christenen beschikten, net als de Joden en de Armeense monofysieten, over een eigen *millet*. Aan het hoofd van de orthodox-christelijke *millet* of *Rum milleti* (Romeinse, Byzantijnse, orthodox christelijke *millet*) stond de patriarch van Constantinopel. Het verhaal gaat dat Mehmet II enkele dagen na de verovering van Constantinopel de geleerde en rabiaat antikatholieke Gennadios II Scholarios aanstelde als patriarch (1454-1456, 1462-1464) en daarmee het *millet*-systeem in het leven riep. In werkelijkheid werd het *millet*-systeem pas in de 19de eeuw geïnstitutionaliseerd als een echt systeem; voordien creëerde de islamitische traditie slechts een algemeen kader en werden de relaties van moslims met christenen en joden vooral op lokaal niveau geregeld. De relaties tussen de sultans en de patriarchen waren vóór de 19de eeuw dan ook vooral een ‘lokale’ aangelegenheid.

De patriarch droeg de titel van *paşa*, voorbehouden aan de hoogste ambtenaren in het Osmaanse Rijk. Hij beschikte over een eigen hofhouding, die de voortzetting was van de oude Byzantijnse patriarchale hofhouding. Omdat de voormalige kerk van het patriarchaat, de Agia Sofia, door Mehmet in gebruik was genomen als moskee, kreeg Gennadios als nieuwe kathedraalkerk de kerk van de Heilige Apostelen, de grafkerk van de Byzantijnse keizers, op de Agia Sofia na de grootste kerk in de stad. Die kerk bevond zich echter in een wijk die hoofdzakelijk door Turken werd bevolkt. Gennadios voelde er zich niet veilig. Bovendien verkeerde de kerk in slechte staat; het herstel zou veel geld kosten en bovendien de wrevel kunnen oproepen van de moslimbevolking. (De kerk werd kort daarna gesloopt en in haar plaats verrees de Sultan Mehmet Fatih moskee.) Gennadios gaf er de voorkeur aan te verhuizen naar een wijk met een Griekse bevolking: Fanari. Hij nam zijn intrek in het klooster van de Moeder Gods *Pammakaristos* (‘de allergelukkigste’), dat beschikte over een mooie kerk. Gedurende meer dan eeuw bood dit klooster onderdak aan de kanselarij van het patriarchaat. In 1586, onder Sultan Murat III (1574-1595), werd het klooster ter ere van een succesvolle veldtocht in Azerbajdzjan omgebouwd tot de *Fethiye cami*, de ‘moskee van de overwinning’. De sultan gaf Patriarch Jeremias II (1572-1595, met onderbrekingen) de toelating om de kerk van Heilige Georgios, eveneens in de Fanari-wijk, te restaureren. In aanpalende gebouwen werden de residentie en de kanselarij van de patriarch ondergebracht. Sinds 1602 fungeert deze kerk als de zetel van het Patriarchaat van Constantinopel. (Haar huidige uitzicht kreeg ze pas na een volgende restauratie in 1720.)

In de loop der eeuwen ontstond een bijzondere relatie tussen de Fanarioten en het Patriarchaat. Die had te maken met het feit dat in het Osmaanse Rijk voor ontwikkelde en ambitieuze orthodoxe christenen een carrière in de kerkelijke hiërarchie zowat de enige mogelijkheid was om zich op te werken. Daarnaast was het patriarchaat de enige instelling die orthodoxe christenen toeliet contact te hebben met de Osmaanse regering. Als gevolg van het gebruik van de *peşkeş* – een som geld die werd betaald aan de sultan bij de uitvaardiging van de *berat* (decreet) waarmee de aanstelling van een patriarch, metropoliet of bisschop werd bekrachtigd – en van de wijd verbreide simonie verkeerde het patriarchaat als instelling en de afzonderlijke leden van de hogere geestelijkheid voortdurend in geldnood. De Fanarioten traden op als geldschieters in ruil voor sleutelposities in de patriarchale administratie. Op die manier verwierven ze inspraak in de bestuurlijke aangelegenheden van het patriarchaat en op den duur ook bij de verkiezing en de aanstelling van bisschoppen en metropolieten en zelfs van de patriarch. Naderhand ontpopten de Fanarioten zich ook als geldschieters van de Osmaanse regering zelf. De invloed die ze op die manier verwierven konden ze aanwenden om tussen te komen voor de patriarch of om te bemiddelen in conflicten tussen de kerk en de Osmaanse overheid. Zo werd in de loop der eeuwen het Patriarchaat in grote mate een Fanariotische aangelegenheid, al waren de patriarchen en de hogere geestelijkheid zelf maar zelden Fanarioten. In de 18de en de 19de eeuw was in veel Balkantalen ‘Fanariotische geestelijkheid’ een misprijzend synoniem van ‘patriarchale geestelijkheid’.

De invloed van de Fanarioten op de kerkelijke aangelegenheden bereikte een hoogtepunt in de 18de eeuw. Die invloed was overigens niet altijd negatief. Door toedoen van de Fanarioten duurden de ambtstermijnen van de patriarchen, die voordien meestal slechts enkele jaren of minder bedroegen, in de 18de eeuw dubbel zo lang, wat een beter bestuur mogelijk maakte. (De sultans deden hun voordeel bij een snelle wisseling van de patriarchen, omdat ze bij elke nieuwe installatie *peşkeş* opstreken.) In de jaren 1740-1750 probeerde Patriarch Kyrillos V (1748-1751, 1752-1757) aan de bemoeienissen van de Fanarioten paal en perk te stellen door de invloed van leken (in de meeste gevallen Fanarioten) in de kerk te beperken en de autonomie van de Heilige Synode bij de verkiezing van de patriarch veilig te stellen. Voortaan zou de patriarch altijd worden verkozen door de metropolieten van de naburige metropolitanaten Iraklia, Kyzikos, Nikomidia, Nikea and Chalkedon. Kyrillos betrok ook vertegenwoordigers van de orthodox-christelijke gilden bij het beheer van de materiële bezittingen van het patriarchaat. Zij moesten eveneens een tegenwicht vormen tegen de invloed van de Fanarioten. Ten slotte

verordende Kyrillos dat de metropolieten op hun standplaats moesten verblijven en niet in Istanbul, waar ze te zeer aan de invloed van de Fanarioten werden blootgesteld. Deze maatregelen werden, na enkele vergeefse pogingen van de Fanarioten om ze ongedaan te maken, in 1759 met een *hatt-ı hümayun* (imperiaal decreet) bekrachtigd en bleven geldig tot in de jaren 1860 de *millets* een eigen statuut kregen.

Er kwamen ook herhaaldelijk meningsverschillen voor tussen het Patriarchaat en de Fanarioten, die er eveneens op wijzen dat de macht van de Fanarioten niet absoluut was. De oudere Fanarioten verwachtten dat hun groeiende invloed op de staatszaken uiteindelijk zou uitmonden in een ‘overname’ van het Osmaanse Rijk, wat impliceerde dat de territoriale integriteit van het Osmaanse Rijk – of, zoals zij dat zagen, van het herstelde Byzantijnse Rijk – samen met de bestaande, voor hen gunstige sociale structuren bewaard zou blijven. Jongere Fanarioten waren in de regel liberale nationalistes, die radicale veranderingen wilden en betrokken waren bij revolutionaire activiteiten met het oog op de stichting van een Griekse staat. Zij stonden onverschillig of zelfs vijandig tegenover de kerk. Tegen het einde van de 18de eeuw riep het Patriarchaat de gelovigen herhaaldelijk op – bijvoorbeeld in de beruchte *Vaderlijke lering* (*Διδασκαλία πατρική*) – om niet te bezwijken voor de duivelse verleidingen van de Verlichting. Terwijl de oudere Fanarioten dit pamflet toejuichten, hadden de jongere er geen goed woord voor over.

De macht van de Fanarioten over de kerk was zeer groot, maar niet overweldigend. Het Patriarchaat slaagde er ondanks alles in de invloed van de Fanarioten enigszins te beperken en een eigen koers te varen tussen haar traditionele trouw aan de Osmaanse overheid, haar oecumenische missie en haar eigen materiële belangen.

Fanarioten in Osmaanse dienst

De handel en andere winstgevende activiteiten brachten de Fanarioten fortuinen op, die hen in staat stelden op te treden als geldschieters niet alleen van het Patriarchaat, maar ook van de Osmaanse overheid. De invloed die ze op de Osmaanse staatsaangelegenheden verwierven – en die evenmin overschat mag worden – hadden de Fanarioten echter meer te danken aan hun hersenen dan aan hun geld. Laten we dit illustreren aan de hand van de carrières van enkele vooraanstaande Fanarioten.

Door hun commerciële contacten met westerlingen spraken de Fanarioten in de regel verscheidene talen. Bovendien waren ze ook vertrouwd met de westerse gewoonten en de politieke toestanden in de diverse West-Europese

landen. De Osmanen namen vóór de 19de eeuw niet de moeite om westerse talen te leren. Toen ze in de tweede helft van de 17de eeuw een aantal pijnlijke militaire nederlagen leden en gedwongen werden met hun tegenstanders – het Habsburgse Rijk, later ook Rusland – te onderhandelen, kwamen de Fanarioten goed van pas. De eerste van de lange reeks Fanarioten, op wie de Osmaanse regering een beroep deed als vertaler, secretaris en adviseur was Panagiotis (of Panagiotakis) Nikousios (1613-1673).

Panagiotis Nikousios had de bijnaam ‘het Groene Paard’. Die bijnaam had hij te danken – of te wijten – aan het Griekse gezegde dat je op Chios eerder een groen paard tegen het lijf kon lopen dan een verstandig man: *είναι ευκολότερο να βρείς πράσινο άλογο παρά φρόνιμο Χιώτη*. Panagiotis was dat groene paard. Hij genoot op Chios een opleiding bij de Jezuïeten, maar bleef orthodox. Vervolgens studeerde hij filosofie in Constantinopel en geneeskunde in Padua. In die tijd studeerden veel Grieken geneeskunde in Padua. Grieken genoten in het Osmaanse Rijk een grote faam als *hekims* (artsen). Na zijn terugkeer naar Istanbul werd Panagiotis lijfarts van de familie van grootvizier Mehmet paşa (1656-1661) van de Albanese dynastie Köprülü. De grootvizier was de tweede man in het rijk, die in afwezigheid van de sultan optrad als voorzitter van de *divan hümayun* (de imperiale raad, de regering), maar in het bijzonder verantwoordelijk was voor buitenlandse aangelegenheden. Als vakkundig arts kon Panagiotis gemakkelijk het vertrouwen winnen van de grootvizier. Die had ook veel waardering voor de intelligentie en de indrukwekkende talenkennis van Panagiotis. Nadat hij zich bij het beleg van Chania op Kreta gunstig had laten opmerken met zijn nuttige adviezen, stelde Mehmet's zoon en opvolger Fazıl Ahmet paşa (1661-1676) Panagiotis in 1665 aan als *tercüman başı* (μέγας διερμηνεύς), een functie die hij speciaal voor hem had gecreëerd. *Tercüman* betekent ‘vertaler’ of ‘tolk’ en wordt in andere talen (waaronder het Nederlands) verbasterd tot ‘dragoman’. Een grootdragoman trad ook op als secretaris, adviseur en ‘suffleur’ bij audiënties van Westerse gezantschappen.

Panagiotis was de eerste christen in het Osmaanse Rijk die zulk een belangrijke staatsfunctie uitoefende, de patriarch niet te na gesproken. Hij genoot dan ook tal van privileges. Zo mocht hij zijn baard laten groeien, een teken van grote waardigheid dat in principe was voorbehouden aan geestelijken. Hij mocht ook een paard berijden en een *kalpak* (soort van bontmuts) dragen. In dezelfde periode werd ook de functie van grootdragoman van de vloot (διερμηνεύς του στόλου) gecreëerd, die in de praktijk eveneens voor een Fanarioot was voorbehouden. De grootdragoman van de vloot trad op als vertaler-bemiddelaar tussen de admiraal van de vloot (*kapudan paşa*) en de

bewoners van de Egeïsche eilanden bij de inning van belastingen en de rekrutering van zeelui.

Na de dood van Panagiotis in 1673 bleef de functie van grootdragoman bestaan. De nieuwe grootdragoman was opnieuw een Fanarioot – de jonge en schatrijke Alexandros Mavrokordatos (1636-1709), eveneens afkomstig van Chios. We moeten even stilstaan bij zijn stamboom om hoogte te krijgen van de vele erfenissen die hem te beurt vielen. Alexandros Mavrokordatos was van moederskant een achterkleinzoon van Ioannis Karadzas, die rijk geworden was als *caterer* van het Osmaanse leger. Zijn grootvader, Skarlatos Beglitsis, schoonzoon en erfgenaam van Ioannis Karadzas, was – zoals zijn naam aangeeft – als belastingpachter (*beğlikçi*) in Osmaanse dienst geweest. Skarlatos Beglitsis liet zijn hele vermogen na aan zijn jongste dochter Roxandra. In 1623 huwde Roxandra op vijftienjarige leeftijd met de vorst van Wallachije. In 1630 werd ze weduwe en na wat zoeken – ze was pokdalig en blind aan één oog – hertrouwde ze met Nikolaos Mavrokordatos (1599-1649). Dat was een schatrijk handelaar, die stamde uit een Genuese familie op Chios. (Later beweerden de Mavrokordati nakomelingen te zijn van de Griekse generaal in Venetiaanse dienst die model stond voor Shakespeare's Othello, 'de Moor (*mavros*) van Venetië'.) Zijn moeder beweerde dan weer af te stammen van de Romeins-Genuese familie Massimo, die nakomelingen zouden zijn geweest van de beroemde Romeinse generaal Quintus Fabius Maximus Cunctator (die tijdens de tweede Punische oorlog Hannibal aan het lijntje hield). Nikolaos' en Roxandra's zoon Alexandros, om wie het ons hier te doen is, was de enige overlevende zoon en daarmee ook de enige erfgenaam van de enorme nalatenschap van zijn illustere en gefortuneerde ouders, grootouders en overgrootouders.

Alexandros studeerde eerst aan het Griekse Sint-Athanasiuscollege in Rome en daarna filosofie en geneeskunde in Padua. Nadat hij daar wegens 'hooliganisme' van de universiteit was gegooid, behaalde hij in 1664 de doctorsbul in Bologna met een proefschrift in het Latijn over de bloedsomloop in de longen, *Pneumaticum instrumentum circulandi sanguinis sive de motu et usu pulmonum* (*Het respiratorische instrument van de bloedsomloop of over de beweging en het gebruik van de longen*). Hoewel hij het helemaal verkeerd voorhad – hij geloofde dat de longen het bloed door het lichaam pompten – werd zijn proefschrift wegens groot succes later in Frankfurt en Leipzig heruitgegeven. Terug in Istanbul werd Alexandros directeur van de Patriarchale Hogeschool, waar hij neo-Aristotelische filosofie doceerde. Ook hij was een uitstekend arts, die de sultan en vele westerse gezanten onder zijn patiënten telde. In 1673, na de dood van Panagiotis Nikousios, werd hij door Fazıl

Ahmet paşa aangesteld als de nieuwe grootdragoman. Hij was toen 31. Alexandros bleef deze functie twintig jaar lang uitoefenen – met een korte onderbreking in 1684, toen hij enkele maanden in de gevangenis doorbracht wegens vermeende verantwoordelijkheid voor de mislukking van het beleg van Wenen het jaar daarvoor. Hij stond aan het hoofd van het Osmaanse gezantschap dat de besprekingen voerde die in 1699 tot de Vrede van Karlowitz leidden. Hoewel het Osmaanse Rijk daarmee heel Hongarije en Transylvanië verloor, vond de sultan het vredesverdrag toch nog meevallen en Alexandros bleef de gunst van de grootvizier en de sultan genieten. Ook de Habsburgse tegenpartij was blijkbaar erg tevreden over zijn diensten, want keizer Leopold I (1658-1707) verleende Alexandros de titel van *Reichsgraf* van het Heilige Roomse Rijk. Toen Alexandros in 1709 overleed, liet hij een onmetelijk fortuin na.

Alexandros Mavrokordatos was niet alleen een gewaardeerd diplomaat, maar ook een eminent geleerde en politiek denker. Hij beschouwde de geschiedkunde als “de medewerkster van de wijsheid, de reisgenote van de waarheid [...] en de lerares van het verstand” (σοφίας συνέμπορον, συνοπαδόν αληθείας [...] διδάσκαλον φρονήσεως) en schreef een geschiedenis, niet van de Grieken, hoewel hij hun geschiedenis uitstekend kende, maar van de Joden, ter lering van de vorsten. In zijn *Overwegingen* (*Φροντίσματα*) verwoordde hij als eerste de Fanariotische opvattingen over het politieke bedrijf. Politiek handelen moest volgens hem gebaseerd zijn op verstand en realisme en niet op idealisme. Een flinke dosis cynisme en opportunisme was Alexandros – een leerling van Machiavelli – niet vreemd. Deze twee eigenschappen zijn het handelsmerk van alle Fanarioten na hem geworden. In de relaties tussen mensen speelde volgens zijn observaties uiterlijk vertoon, meer dan de beoefening van de deugd, een doorslaggevende rol. Daarnaast predikte hij een uiterste discretie: “Wie het archief binnengaat, moet het blind betreden en stom verlaten” (Εἰς τὰ Ἀρχεῖα εἰ τις εἰσῆι, τυφλὸς εἰσῖτω καὶ κωφὸς ἐξῖτω). Uit de eretitel ο ἐξ απορρήτων (‘hij die toegang heeft tot de geheimen’, ‘secretaris’) die hem werd verleend blijkt het vertrouwen dat hij genoot. Alexandros Mavrokordatos’ morele code werd verder bepaald door een dubbele, onvoorwaardelijke loyauteit – aan de orthodoxe kerk en aan de Osmaanse staat – en tussen beide loyauteiten bestond voor hem geen contradictie.

De Fanarioten in de Roemeense vorstendommen

Een nieuwe fase in de geschiedenis van de Fanarioten begint bij de aanvang van de achttiende eeuw, toen sultan Ahmet III (1703-1730) besloot hen aan te stellen als bestuurders van de Roemeense vorstendommen Wallachije en Moldavië. Aan deze beslissing ging een lange voorgeschiedenis vooraf, waar we eerst even bij stilstaan.

Sinds de late middeleeuwen tot ver in de 19de eeuw bestonden er twee of – vanuit Roemeens perspectief – drie ‘Roemeense vorstendommen’: Wallachije, Moldavië en Transsylvanië. Wallachije en Moldavië werden in de loop van de 15de eeuw Osmaanse vazalstaten en bleven dat formeel tot in 1878. Transsylvanië was een Hongaarse vazalstaat tot in de helft van de 16de eeuw; toen werd het eveneens een Osmaanse vazalstaat en bleef dat tot in 1699. Osmaanse vazalstaten betaalden tribuut en stelden in geval van oorlog hun leger ter beschikking van de sultan. Ze mochten geen zelfstandige buitenlandse politiek voeren en waren in principe, zoals de oorkonden het formuleerden, “vriend van de vriend en vijand van de vijand” (*dosta dost ve düşmana düşman*) van het Osmaanse Rijk. De Osmanen waardeerden de Roemeense vorstendommen vooral als bufferstaten tegen twee voortdurend gevaarlijker wordende burenen: het Habsburgse Rijk en Rusland. In ruil voor alle verplichtingen en beperkingen van hun vrijheid genoten de Roemeense vorstendommen een vérgaande interne autonomie en bescherming. De eigen politieke en sociale instellingen bleven intact. Er bevonden zich ook geen Turkse kolonisten op hun grondgebied. De enige Turken waren de vertegenwoordigers van de Sublieme Porte in de hoofdsteden Boekarest en Iași en de soldaten in de garnizoensteden aan de grenzen.

Aan het hoofd van elk vorstendom stond een *domn* of *voievod*. *Domn* is een Roemeens woord, dat teruggaat op het Latijnse *dominus*, ‘heer’; *voievod* is een woord van Slavische origine, dat oorspronkelijk ‘legerleider’ betekende. Beide staan hier voor ‘vorst’. In principe werden de vorsten van Wallachije en Moldavië verkozen door de bojaren, maar in de praktijk ging de opvolging meestal van vader op zoon binnen de dynastie van Bassarab in Wallachije en Mușat in Moldavië. Na zijn ‘verkiezing’ werd de aanstelling van de vorst met een *berat* (charter) van de sultan bekrachtigd; in ruil ontving de sultan een *peșkeș*.

Na de verovering van de Balkan door de Osmanen en de val van Constantinopel beschouwden de Roemeense vorsten zichzelf – zij het als vazallen van de sultan uiteraard met aanzienlijk minder recht dan de Russische tsaar – als de enige overgebleven onafhankelijke orthodox-christelijke staatshoofden en

als zodanig als de opvolgers van de Byzantijnse keizers. Ze noemden zichzelf soms *vasilevs* zoals de Byzantijnse keizers deden; hun hofhouding en titulaatuur was een kopie van de Byzantijnse. Ze hadden al altijd nauwe banden gehad met Constantinopel en na 1453 onderhielden ze die nauwe banden met het Patriarchaat. Roemeense vorsten deden graag een beroep op de Fanarioten als woordvoerders en pleitbezorgers bij de sultan. De Roemeense kerk maakte deel uit van het Patriarchaat van Constantinopel; de bisschoppen en metropoliëten waren dikwijls Grieken of vergriekste Roemenen die een opleiding aan de Patriarchale Hogeschool hadden genoten. De Roemeense kerkleiders werden door de Fanarioten financieel gesteund in hun strijd tegen de katholieke invloed die uit het Habsburgse Transsylvanië of de Pools-Litouwse Unie de vorstendommen binnendrong.

De Fanarioten hadden, trouw aan hun aard, ook om minder onbaatzuchtige redenen veel belangstelling voor de Roemeense vorstendommen. Privégrondbezit was in het Osmaanse Rijk niet alleen voor christenen maar ook voor moslims aan strenge beperkingen onderworpen. De Fanarioten zagen de mogelijkheid om hun geldelijke vermogen om te zetten in wat bestendiger grondbezit door land te kopen in de Roemeense vorstendommen of door hun geld te investeren in huwelijken met zonen en dochters van Roemeense grootgrondbezitters. Ook in de Roemeense vorstendommen bleken de Fanarioten virtuozen in wat vandaag *creative accounting* heet. Kerkelijke en kloosterlijke gronden werden gebruikt – of misbruikt – met het oog op persoonlijke verrijking. De Fanarioten schonken grond aan de Roemeense zogenaamde ‘toegewijde kloosters’, waarvan de opbrengst bestemd was voor het onderhoud van de kloosters op de Athos of in het Heilig Land. Ze traden daarbij zelf op als beheerders van die kloostergronden en lieten een deel van de opbrengst in eigen beurs verdwijnen. De Fanarioten verrijkten zich in Roemenië ook met de verkoop van landbouwproducten aan de Poorte. De Roemeense vorstendommen waren verplicht tegen vastgestelde prijzen landbouwproducten, inclusief vlees, aan het Osmaanse rijk te leveren. Die producten werden door de Fanarioten van de boeren opgekocht tegen een lagere prijs dan de prijs die de Poorte betaalde. Het verschil verdween in de beurs van de Fanariotische leverancier. Veel Fanarioten vestigden zich blijvend in de Roemeense vorstendommen om er ter plekke hun belangen te behartigen. Ten slotte was het in de Roemeense vorstendommen, ver buiten het bereik van de Osmaanse autoriteiten, ook een stuk veiliger leven dan in Istanbul.

De eerste Fanarioten die in Roemeense vorstendommen een rol speelden waren Kantakouzini. De broer en de zoon van de al hoger genoemde Michail

Kantakouzinios ‘Şeytanoğlu’ waren getrouwd met Roemeense prinsessen. Later namen de Mavrokordati een dominante positie in. Alexandros Mavrokordatos was gehuwd met de Moldavisch-Fanariotische prinses Charis uit de jonge dynastie Chrysoskoleos. Er verscheen nog een aantal Fanariotenfamilies op het toneel: Rosetti, Karadzas, Pavlakis en andere. In 1659 was er voor het eerst sprake van de Albanese dynastie Gikas (Roemeens Ghica), die verwant was met de vizierendynastie Köprülü en daar de vruchten van plukte. De Fanarioten en de Roemeense bojaren vormden op den duur één onontwaaarbaar dynastiek kluwen: Roemeense bojaren waren Fanarioten geworden en Fanarioten opgenomen in de Roemeense bojarenstand. De Roemeense bovenlaag werd op die manier al in de 17de eeuw vergriekst.

Toen in 1658 met de dood van *voievod* Constantin Şerban de dynastie van Bassarab uitstierf, werden Fanarioten heer en meester in de Roemeense vorstendommen. Er ontstonden twee kampen – een kamp van lokale Fanariotische grootgrondbezitters (onder wie de Kantakouzinini) en een kamp van Fanarioten die vanuit Istanbul hun Roemeense bezittingen beheerden en die voornamelijk beschouwden als een bijkomende bron van inkomsten (Gikas, Mavrokordatos). In de loop van de tweede helft van de 17de eeuw kwamen in een snelle wisseling beurtelings leden van de dynastieën Gikas en Kantakouzinios of hun respectieve protegees op de troon.

In het begin van de 18de eeuw namen de zaken een nieuwe wending. In Moldavië regeerde in die periode Dimitrie Cantemir (in het Grieks Dimitrios Kantemir, 1673-1723). Van vaderskant was Cantemir van Tataarse origine, maar zijn moeder was een Griekse en zelf was hij gehuwd met een Kantakouzeense prinses. Van afkomst was hij dus geen Fanarioot, maar sociaal en cultureel behoorde hij helemaal tot de klasse van de Fanarioten. Cantemir was zonder twijfel een van de meest vooraanstaande intellectuelen van zijn tijd. Hij had rechten gestudeerd en was juridisch adviseur van het Patriarchaat geweest. Hij schreef in diverse talen – Latijn, Grieks, Roemeens – en is de auteur van onder meer een beschrijving van Moldavië, een geschiedenis van de Roemeense vorstendommen in het Latijn, later door hem zelf in het Roemeens vertaald, en een geschiedenis van de opkomst en neergang van het Osmaanse hof. Hij vertaalde de Koran in het Grieks, schreef in het Roemeens een traktaat in dialogvorm over de dualistische filosofie, een biografie van de Vlaamse scheikundige en alchemist Jan Baptist van Helmont en een voor de muzikwetenschap erg belangrijke verhandeling over Oosterse muziek. Hij schreef trouwens zelf ook muziek, die nog steeds – of misschien beter: opnieuw – wordt uitgevoerd.

In 1710 werd Dimitrie Cantemir vorst van Moldavië. In die tijd woedde de ‘Grote Noordelijke Oorlog’ tussen Rusland en Zweden en onder de indruk van de Russische overwinning op de Zweden bij Poltava in 1709 sloot Cantemir een bontgenootschap met Peter de Grote tegen de Osmanen. Moldavië werd even een onafhankelijke staat onder de protectie van Rusland. In 1711 leed Peter echter een zware nederlaag bij de Prut. Cantemir kon ontkomen en bracht de rest van zijn leven door aan het hof in Sint Petersburg. (Zijn zoon Antioch ontpopte zich tot een belangrijk vertegenwoordiger van de Russische Verlichting.) Verontwaardigd over de ontrouw van Dimitrie Cantemir besliste de sultan om de vorsten van Moldavië voortaan zelf aan te stellen, zonder inspraak van de Moldavische bojaren. De eerste vorst van Moldavië die op die manier op de troon kwam was Nikolaos Mavrokordatos (1680-1730), de zoon van Alexandros.

In het andere Roemeense vorstendom, Wallachije, regeerde in het begin van de 18de eeuw Şerban Cantacuzino (in het Grieks Serban Kantakouzinus, 1678-1688). Zijn vader was een Fanarioot en zijn moeder stamde uit de dynastie van Bassarab. Şerban werd vermoedelijk vergiftigd door zijn broer en zijn neef, die tegen hem samenzwoeren. Zijn broer volgde hem op, maar stierf kort daarna. Toen kwam zijn neef, Constantin Brâncoveanu (1689-1714), op de troon. Constantins moeder was een Kantakouzene. Hij erfde het grootste deel van de nalatenschap van de Bassarabs en de Kantakouzini en besteedde dat aan de bouw van kerken en kloosters. (Op die manier lag hij mee aan de basis van de bijzondere Brâncoveanu-stijl in de Roemeense bouwkunst.) Ook Constantin had met de Russen gekonkelfoed tegen de Osmanen, maar had geen formeel bondgenootschap gesloten. Nikolaos Mavrokordatos, de kersverse vorst van Moldavië, liet meteen zijn oog op het rijke(re) Wallachije vallen. Hij beschuldigde Constantin van hoogverraad bij de Hoge Poorte; Constantin werd gearresteerd en in 1714 in Istanbul samen met zijn vier zonen onthoofd. Nikolaos Mavrokordatos werd vervolgens vorst van Wallachije. De Roemeense kerk heeft Constantin naderhand als martelaar heilig verklaard.

Deze schurkenstreek belette Nikolaos Mavrokordatos niet om net als zijn vader beleerende traktaten te schrijven over het morele handelen van vorsten. Nikolaos beschikte over een indrukwekkende eruditie; hij correspondeerde met vooraanstaande buitenlandse geleerden als de theoloog Jean Leclerc, was vertrouwd met het werk van de Duitse filoloog Johann Albert Fabricius en de Engelse filosoof John Locke en goed op de hoogte van de nieuwe politieke theorieën die in zijn tijd in het Westen opgang maakten. Hij bouwde het intellectuele werk van zijn vader verder uit. Hij streefde naar naar de verchristelij-

king van de politieke theorieën van de Hellenistische monarchen, waarbij de nadruk lag op eerlijkheid, rechtvaardigheid, nederigheid, berouw en de vreze Gods. Een en ander staat te lezen in de adviezen die hij op schrift stelde ten behoeve van zijn zoon Konstantinos. Hij was de vertaler in het Grieks van het *Theatrum politicum* van Ambrosio Marliano, waarin – zoals de titel vermeldt – *quid agendum sit a principe, et quid cavendum, accurate praescribitur* (“nauwkeurig beschreven wordt wat een vorst moet doen en waarop hij moet letten”). Nikolaos schreef ook een roman in klassiek Grieks, *De ‘nevenactiviteiten’ van Filotheos* (*Φιλοθέου πάρεργα*, postuum 1800), over een internationaal gezelschap van intellectuelen dat in een paradijselijke tuin redekavelt over ethische problemen.

De Fanariotische hofhouding

Nikolaos Mavrokordatos was de eerste van de lange reeks Fanarioten die in de 18de eeuw en in het begin van de 19de eeuw in opdracht van de sultan de Roemeense vorstendommen bestuurden. De vorsten van Wallachije en Moldavië werden voortaan niet langer *domn* of *voievod*, maar in de regel *hospodar* genoemd. Dat Slavische woord betekende wel ongeveer hetzelfde, ‘heerser’, maar de invoering ervan impliceerde toch een breuk met de traditie. De macht van de vorst was voortaan niet veel groter dan die van een *vali* of Osmaans provinciegouverneur. De facto was er een einde gekomen aan de autonomie die de vorstendommen in het kader van de Osmaanse vazalliteit genoten: de vorstendommen mochten geen eigen leger meer hebben, enkel nog een vorstelijke lijfwacht en een politie, en er werd nog strenger – zij het meestal tevergeefs – op toegekeken dat ze niet samenspannen met vreemde, vijandelijke mogendheden. Een speciale vertegenwoordiger van de sultan waakte over de Osmaanse belangen in het land en informeerde de Poorte over het doen en laten van de *hospodars*. De economische en sociale structuren, het grootgrondbezit en de lijfeigenschap bleven ongewijzigd voortbestaan.

Tot 1769 domineerden in een snelle afwisseling drie dynastieën: Mavrokordatos, Gikas en Rakovitsas (Racovița). In 1774 vaardigde sultan Abdülhamit I (1774-1789) een decreet uit dat bepaalde dat alleen nog leden van de jonge dynastieën Ypsilantis, Mourouzis and Kallimachis *hospodar* konden worden. In 1819, een jaar nadat Ioannis Karadzas (Ion Caragea), hospodar van Wallachije (1812-1818), met medeneming van zijn enorm fortuin was overgelopen naar de Habsburgers, vaardigde Mahmut II (1818-1839) een nieuw decreet uit, dat bepaalde dat alleen leden van de dynastieën van Skarlatos Kallimachis, Alexandros Soutsos, Michail Soutsos and Dimitrios Mou-

rouzis nog toegang zouden hebben tot de ambten van *hospodar* en grootdragoman. Verraad van een van de leden van deze dynastieën zou tot gevolg hebben dat alle leden van de betreffende dynastie in ongenade zouden vallen.

De *hospodars* hadden meestal al vóór hun aanstelling belangrijke ambtelijke functies vervuld – dikwijls die van grootdragoman – en beschikten dus over bestuurservaring. Maar verder werd de keuze in grote mate bepaald door de omvang van het smeergeld dat ze bereid waren voor de sultan en zijn raadgevers neer te tellen. De *hospodar* betaalde bij zijn aanstelling ook nog altijd de *peşkes*. Dat verklaart mede de snelle wisseling van *hospodars* en het feit dat velen van hen meerdere ambtstermijnen deden: telkens moest de sultan betaald worden. Tussen 1711 en 1821 waren er niet minder dan 74 termijnen. De *hospodar* had een speciale vertegenwoordiger in Istanbul, een *kapikâhyası*, meestal een familielid, die probeerde op de hoogte te blijven van de diverse intriges aan het hof, de belangen van de *hospodar* bij de Hoge Poorte verdedigde en ervoor zorgde dat hij niet (al te) voortijdig werd afgezet. Het afzetten van een *hospodar* was zo gangbaar, dat het haast een formaliteit leek. De betrokkene werd gearresteerd, onder escorte naar Istanbul gebracht en daar in de meeste gevallen veroordeeld tot een korte ballingschap. Na enkele maanden kreeg hij dan de toestemming om naar zijn vorstendom terug te keren. De meest courante redenen – of voorwendsels – om afgezet te worden waren de verdenking van samenzwering met een of ander buurland, verduistering van gelden en afpersing van onderdanen. In feite maakten de korte ambtstermijnen het de vorsten onmogelijk fatsoenlijk te besturen, laat staan een beleid te voeren. Het duurde nog tot 1802 voor beslist werd dat elke *hospodar* voor minstens zeven jaar aan de macht bleef.

Hoewel de *hospodars* geheel afhankelijk waren van de gunst van de sultan, gedroegen ze zich toch als kleine Byzantijnse keizertjes. Na zijn aanstelling werd de *hospodar* gewijd door de patriarch en moest zich vervolgens binnen de 30 dagen naar de hoofdstad van zijn vorstendom begeven. Kwam hij te laat, dan moest hij een geldboete betalen aan de *ağa* van de Janitsaren (de bevelhebber van de keurtroepen), die instond voor de escorte. De *hospodars* zorgden er wel voor om nooit binnen de 30 dagen hun bestemming te bereiken, want met de betaling van die geldboete wonnen ze de welwillendheid van de *ağa*. Na zijn aankomst werd de *hospodar* gezegend door de metropoliet van Boekarest of Iaşi, naargelang van het geval, en begon hij aan zijn taak.

De hofhouding van de *hospodars* was een imitatie van de patriarchale hofhouding, die op zijn beurt een kopie was van de Byzantijnse. De weelde was

oogverblindend en de rituelen buitengewoon ingewikkeld. Het volgende verslag over dagelijkse bezigheden van de *hospodar* komt uit het artikel “The Fanariotes of Constantinople” in *The London Magazine* van december 1824 (pp. 561-570). De (anonieme) auteur had naar eigen zeggen zijn informatie geput uit *Essai sur les Phanariotes*, het kwaadaardige boek van Marc-Philippe Zallony, lijfarts van de toenmalige grootvizier, dat net verschenen was in Marseille.

De gedragingen van een *hospodar* zijn tamelijk curieus. Zijn waardigheid is van een heel andere soort dan die waarmee andere grote mannen die zich verwaardigen door hun onderdanen aanschouwd te worden, zich onderscheiden. Wanneer hij in het publiek verschijnt of rondloopt in het paleis, laat de *hospodar* het hoofd op de borst hangen en sluit half de ogen. Hij veinst dat hij doof is en beweert niets te horen wanneer hem een vraag wordt gesteld waarop hij verkiest niet te antwoorden. Hij kijkt nooit opzij, maar staart altijd voor zich uit. Hij rolt de hele tijd met een kralensnoer tussen zijn vingers en met de andere hand rinkelt hij met nieuw geslagen gouden munten, roebels genaamd, die hij speciaal met dat oogmerk in zijn zak draagt. Als hij spreekt, is het met een zachte, vriendelijke stem en op zangerige toon – een soort van recitatief. Dit is het soort waardigheid dat een complotterende en hypocriete Fanarioot onveranderlijk ophoudt, ofwel als natuurlijk gevolg van zijn vroegere gewoonten en zijn recente rangverheffing, ofwel omdat ze past bij wat een Fanarioot verstaat onder de waardigheid van een vorst of *hospodar*.

Niets evenaart de tedere aandacht van de bojaren en vooral van de Fanarioten. Deze laatsten behandelen de persoon van de *hospodar* met de meest opmerkelijke toewijding: twee of drie van hen grijpen hem onder de armen en tillen hem op, zodat hij bij het lopen amper nog met de toppen van de tenen de grond raakt, terwijl twee of drie andere heren achteraan zijn kleed optillen. Op die manier, als een lamme gegrepen door een kramp, betreedt hij zijn vertrekken, gevolgd door een menigte dienaren. Zodra hij daar is neergezet, gooit hij zijn kralensnoer weg, steekt zijn muntstukken in zijn zak, en grijpt ongeduldig naar zijn pijp. Op het moment dat hij in de zaal heeft plaatsgenomen klinkt er een luide stentorstem. Dat is de *čauš*, een van zijn kamerheren, die roept om koffie en de koffiezetter. Op het moment dat hij *Kahve! Kahveci başı* heeft

geroepen, verschijnt de koffiezetter van Zijne Hoogheid met een klein kopje, afgezet met diamanten, en reikt hem dat onmiddellijk aan. Wanneer de *hospodar* een maaltijd wenst te gebruiken, herhaalt zich hetzelfde ritueel. Op de middag houdt de kamerheer een toespraak tot de hofmeester, de knecht en de bordendrager, die hij afsluit met de woorden: “Ieder van u, heren, verbonden aan de dienst aan de tafel van Zijne Hoogheid, wees paraat.” Nauwelijks heeft de vorst aan de tafel plaatsgenomen of er verschijnen uit het niets 30-40 muzikanten met violen en panfluiten met veertien pijpen, die in het land bekend staan als *miscals*. Deze muzikanten behoren tot het volk dat hier in het land Zigeuners heet en in Frankrijk Bohemers. [...]

De vorst vraagt nooit iets aan tafel, alles wordt voor hem bereid, zelfs zijn brood wordt in kleine stukje gesneden, alles wordt hem aangereikt, hij weigert waar hij geen zin in heeft. De wijn wordt uitgeschonken in kleine glaasjes, en de wijnschenker, die altijd een van zijn naaste verwanten is, staat achter hem met een halfgevuuld glas wijn. Wanneer de maaltijd beëindigd is, roept de kamerheer om koffie. Het is dan ongeveer één uur en de kamerheer schreeuwt door het raam om de inwoners van de stad in te lichten dat de vorst de maaltijd beëindigd heeft, nu aan de koffie bezig is en daarna een dutje gaat doen. Van dan af heerst de diepste rust, een algemene stilte daalt neer over het paleis, waar alle activiteiten worden opgeschort.

[...] Om vier uur kondigt het gelui van de vele klokken in Boekarest, wier aantal tegen de tweehonderd loopt, en van de *symmandra* aan dat de vorst verondersteld wordt niet langer te slapen.

Historici hebben zich afgevraagd waarom de Fanarioten eigenlijk zo graag *hospodars* wilden zijn. Om de macht en het geld en de weelde lijkt een voor de hand liggend antwoord. Maar de macht van de *hospodars* was niet zo groot en bepaalde families – de Mavrokordati, de Rakovița’s – weigerden op den duur het ‘*hospodarschap*’ omdat het hen aan de rand van het bankroet had gebracht. Blijkbaar lieten de Fanarioten zich vooral leiden door hun liefde voor ceremonies, titels en uiterlijk vertoon, kortom, hun verlangen om ‘Byzantijntje’ te spelen. Toch moet ook een dosis idealisme meegespeeld hebben: een ruim deel van hun vorstelijke uitgaven werd besteed aan de financiering van prestigieuze scholen, die weliswaar dienden tot de meerdere eer en

glorie van de *hospodar*, maar toch ook substantieel bijdroegen tot de verspreiding van de West-Europese Verlichting over de Balkan.

Het Fanariotische bestuur in de Roemeense vorstendommen

Natuurlijk deden de *hospodars* nog andere dingen dan schransen en luilakken. Bijgestaan door lokale Fanarioten en Fanarioten uit Istanbul bestuurden ze hun vorstendom. De corruptie was naar Osmaanse begrippen niet buitensporig en de rechtspraak snel en redelijk. De belastingdruk was echter zeer hoog: de excessieve hofhouding kostte een fortuin en de *hospodar* gaf ook veel geld uit aan ambtenaren in Istanbul, die hij met geschenken te vriend moest houden teneinde zich in zijn functie te handhaven. Hoewel de *hospodars* door de snelle troonswisselingen nauwelijks tijd hadden voor een echt beleid, probeerden sommigen van hen toch als een soort van ‘Verlichte despoten’ hun vorstendom te hervormen. De meest opmerkelijk figuur onder hen is Konstantinos Mavrokordatos (1711-1769).

Konstantinos Mavrokordatos was tussen 1730 en het jaar van zijn dood zes keer *hospodar* van Wallachije en vier keer van Moldavië. Dat gebeurde na een lange periode van oorlogen tussen het Osmaanse Rijk aan de ene kant en Oostenrijk en Rusland aan de andere. Het westelijke deel van Wallachije, tot aan de Olt, was van 1718 tot 1737 Oostenrijks bezit geweest. In die korte periode was het bestuur gecentraliseerd en de macht van de adel gekortwiek; de belastingen werden efficiënter geheven. De boeren waren ontevreden en de boeren vluchtten massaal naar het Osmaanse Rijk, waar de levensomstandigheden beter waren. Hoewel het Oostenrijkse bestuur over het algemeen dus slecht was bevallen, nam Konstantinos Mavrokordatos in aangepaste vorm toch een aantal Oostenrijkse innovaties over. Hij genoot daarbij de passieve steun van de sultan, die uiteraard geen bezwaren had tegen een efficiënter bestuur. De belastingen werden voortaan rechtstreeks door betaalde belastingontvangers geïnd, zonder de tussenkomst van de boeren. Hoewel de getroffen maatregelen vaak dode letter bleven, namen de inkomsten toch toe, terwijl de belastingdruk op de boeren verminderde. Dat laatste was nodig om de gevluchte boeren ertoe te bewegen terug te keren. Om precies te berekenen wie hoeveel moest betalen, voerde Konstantinos volkstellingen in, die zeer onpopulair waren. De lijfeigenschap werd *de jure* afgeschaft, maar bleef door het verzet van de boeren *de facto* voortbestaan. De rechten en plichten van de boeren werden vastgelegd in een soort van grondwet, die zowel in Wallachije als in Moldavië van kracht was. Konstantinos hervormde ook het gerechte-

lijke apparaat: in de plaats van de bojaren en de bisschoppen spraken voortaan betaalde rechters vonnissen uit op basis van echte wetboeken.

Niet alle maatregelen waren even doordacht. In 1746 werd in Wallachije beslist dat een weggelopen lijfeigene die vrijwillig terugkeerde de vrijheid kreeg. Met deze maatregel beoogde Konstantin de naar het Osmaanse Rijk gevluchte lijfeigenen naar Wallachije terug te lokken. Het gevolg was echter dat lijfeigenen massaal wegliepen en terugkeerden. Hetzelfde gebeurde later in Moldavië. De maatregel werd dan ook ingetrokken.

De Fanarioten deden ook veel voor het onderwijs. Al waren en bleven ze overtuigde orthodoxe christenen, op de Jezuïetenscholen en aan de Italiaanse universiteiten hadden ze de invloed van het rationalisme en later de Verlichting ondergaan. Door hun toedoen werd het onderwijs in de Patriarchale Hogeschool op Chalki (Heybeli ada) op een moderne leest geschoeid. In Boekarest en Iași stichtten ze prestigieuze academies, waar onderwijs in het Grieks werd verstrekt door eminente geleerden die opgeleid waren in het Westen. Het ging in beide gevallen om onderwijs voor de elite, maar later werden naar het voorbeeld van deze hogescholen gymnasia geopend in Smyrna en Ioannina en op Patmos en Chios. Deze scholen werden niet alleen bezocht door Grieken, maar door orthodoxe jongeren uit Anatolië en van heel de Balkan.

Sommige patriarchen en metropolieten waren voor hun Verlichtingsideeën gewonnen, maar over het algemeen hadden de kerk noch de gelovigen een boodschap aan de wereldbeschouwelijke nieuwlichterij van de Fanarioten. Hun strijd tegen bijgeloof en kwezelarij – twee kwalen die in de orthodoxe kerk wijdverbreid waren – vond weinig begrip. De gewone man en vrouw was meer geïnteresseerd in martelaren en mirakels dan in rationalistische filosofie. Het resultaat was uiteindelijk dat de progressieve intellectuele elite binnen de orthodoxe gemeenschap, opgeleid in de Fanariotenscholen, en de traditionele provinciale geestelijkheid en de massa van de gelovigen van elkaar vervreemdden. De activiteiten van de Fanarioten als Verlichte denkers en vorsten waren ofwel onbekend of, zo ze al bekend waren, vielen ze in slechte aarde bij de conservatieve en antiwesters gezinde geestelijkheid en gelovigen. De afkeer die de Verlichte Fanarioten over het algemeen opriepen vormt een interessant geval van ‘Balkanoccidentalisme’.

De Fanarioten waren in de 18de eeuw niet alleen ‘rationalistische christenen’, maar ook ‘Hellenen’. Hun contacten met de Westerse renaissance en de Verlichting hadden geleid tot het besef van de waarde van de antieke Griekse cultuur. Ze herontdekten het Helleense verleden en ontwikkelden een gevoel van raciale en culturele verbondenheid met de oudheid, dat ze overigens niet

als in tegenspraak met hun Byzantijnse-orthodoxe en Osmaans-Fanariotische identiteit ervoeren. De Fanarioten hadden voordien nooit veel belangstelling voor etnische kwesties aan de dag gelegd. Şerban Kantakouzenos had op het einde van de 17de eeuw in Wallachije het Kerkslavisch in de eredienst vervangen niet door het Grieks, maar door het Roemeens, geschreven met Slavische letters. Nu belandden sommigen in nationalistisch vaarwater. De enen droomden ervan het Osmaanse Rijk van de Osmanen ‘over te nemen’ en op die manier het Byzantijnse Rijk te herstellen; anderen namen deel aan de Griekse onafhankelijkheidsoorlog van 1821-1829, die in eerste instantie de creatie van een ‘kleine’ Griekse staat beoogde.

De ‘gewone’ Grieken bleven de Fanarioten desondanks in de eerste plaats zien als handlangers van de Osmanen en ‘uitzuigers’ van het arme volk. In het satirische gedicht *De Russo-anglo-fransman (Ο Ρωσσοαγγλογάλλος)* van omstreeks 1800 laat de (anonieme) auteur de ‘*prinkips*’ (Fanariotische vorst) als volgt antwoorden op de bede van de drie reizigers om Griekenland te red- den:

Τούτα ποὺ ἐσεῖς μοῦ λέτε,
 φλόγα στὴν καρδιά μου φέρτε.
 Τῆς Ἑλλάδος λευθερία
 εἰς ἐμὲ εἶναι πτωχία.
 Τότε ἢ παροῦσα δόξα
 σβύει, φέρει τόσα τόξα.
 Σκλάβος εἶμαι δοξασμένος,
 ἀπ’ τοὺς Τούρκους ἀγαπημένος
 πρέπει ἐγὼ ἐξ ἐναντίας,
 ὡς πιστὸς πάσης Τουρκίας,
 τὴν Ἑλλάδα ν’ ἀφανίζω
 καὶ τοὺς Τούρκους νὰ δωρίζω.
 Τότε ἢ μπορῶ νὰ ζήσω,
 ὅταν τοὺς Γραικοὺς ἐκδύσω.

De dingen die jullie me vertellen
 Zetten mijn hart in vuur en vlam.
 De vrijheid van Griekenland brengt
 Voor mij slechts armoe met zich mee.
 Ze zet een domper op mijn aanzien
 En verwondt me met vele pijlen.
 Ik ben een slaaf die door de Turken
 Wordt verheerlijkt en gekoesterd.

Daarom moet ik door dik en dun
Aan de kant staan van Turkije
En mee Griekenland vernietigen
En het offeren aan de Turken.
Ik kan immers alleen maar leven
Als ik de Grieken uitpersen kan.

Het einde van de Fanarioten

Dit harde oordeel ten spijt waren toch ook heel wat Fanarioten betrokken bij de voorbereiding van de grote opstand tegen de Osmanen in 1821. Alexandros Ypsilantis (1792-1828), de niet erg succesvolle leider van de militaire operaties in de Roemeense vorstendommen, en Alexandros Mavrokordatos (1791-1865), die in de Onafhankelijkheidsoorlog als ideoloog – en daarna in het onafhankelijke Griekenland als minister en ambassadeur – een grote rol speelde, waren beiden lid van de revolutionaire *Filiki Eteria* (*Vriendenvereniging*). Van de vier dynastieën, die de sultan in 1819 betrouwbaar genoeg had geacht om nog *hospodars* en grootdragomans te leveren, bleken er in 1821 drie betrokken bij de opstand. Na het uitbreken van de Onafhankelijkheidsoorlog, in de loop van de zomer van 1821, werden bij wijze van represaille de grootdragoman Konstantinos Mourouzis en zijn broer terechtgesteld. Ioannis, de jongste broer van Skarlatos Kallimachis, werd eveneens terechtgesteld. Skarlatos zelf stierf van een beroerte of werd vergiftigd. Michail Soutsos vluchtte naar Rusland en ontsnapte zo aan de galg. Alleen Alexandros Soutsos en zijn familie bleef gespaard.

De massale repressie brak de macht van de Fanarioten. Ze werden in de belangrijkste staatsfuncties vervangen door moslims of christenen van niet-Griekse etnische origine. De instelling van de grootdragoman werd in 1821 met de executie van Konstantinos Mourouzis afgeschaft en vervangen door de Vertaalkamer van de Hoge Poorte (*Bab-ı Âli Tercüme Odası*). Aan het hoofd van de Vertaalkamer werden de Bulgaarse moslims Bulgarzade Yahya Efendi, leraar aan de militaire school, en zijn zoon Ruh ul-Din Efendi aangesteld. Omdat geen van beiden erg competent bleken, kregen ze een assistent toegewezen – eerst nog de Griek (van Armeense origine) en ‘kleine’ Fanarioot Stavrakis Aristarchis en na diens executie wegens ‘afvalligheid’ een Armeniër. In 1836 werd de Vertaalkamer geïntegreerd in het nieuwe ministerie van Buitenlandse Zaken. In de permanente ambassades die in die periode werden geopend dienden enkele Fanarioten in minder belangrijke functies, maar ze werden kort daarna eveneens vervangen door niet-Grieken.

Na de afkondiging van de *Hatt-ı hümayun* in 1856 nam het aantal niet-moslim hoge ambtenaren in het Osmaanse Rijk toe. Sommigen van hen waren Grieken of orthodoxe christenen die beschouwd kunnen worden als Fanarioten. Een groeiend aantal posten werd echter bezet door Armeniërs en – in mindere mate – Joden, christelijke Arabieren en zelfs Westerlingen. Er waren gedurende korte tijd ook vier niet-moslim ministers van Buitenlandse Zaken, onder wie twee Grieken van wie één – Alexandros Karatheodoris – een Fanariotische achtergrond had. Dalègre schrijft dat de Osmaanse diplomatie in de tweede helft van de 19de en de eerste decennia van de twintigste eeuw vijftien Grieken in dienst had, voornamelijk als secretarissen en vertalers, maar enkelen ook als ambassadeurs. Ze noemt ook een aantal Fanarioten: Mousouros, Kallimachis, Mavrogennis, Aristarchis en meldt nog dat “ces Rums, fiers de leur double appartenance grecque et ottomane servent fidèlement et inflexiblement l’Empire même lors des affrontements turco-grecs” (2002: 92). Hoe dan ook, de meeste Grieken die in die tijd een rol van belang speelden, vooral in diplomatieke dienst, waren afkomstig uit families van handelaars en bankiers die de nieuwe klasse van de bourgeoisie vormden, en niet uit de oude Fanariotendynastieën.

De situatie was niet anders in het Koninkrijk Griekenland, waar de Fanarioten als ‘heterochtonen’ werden verdrongen door leden van de ‘autochtone’ burgerij. Onder de belangrijkste figuren van de Griekse onafhankelijkheidsoorlog en gedurende de Othoonse periode (tot 1864) was de Fanariot Alexandros Mavrokordatos, leider van de ‘Britse partij’. Hij bezette verscheidene ministeriële posten en diende als diplomaat in meerdere Europese hoofdsteden. Over het algemeen echter bestond er een uitgesproken anti-Fanariotische stemming onder de Grieken in het Koninkrijk. Niet toevallig werd Zallony’s *Essai sur les Phanariotes*, een kwaadaardige aanval op de Fanarioten verschenen in Frankrijk in 1824, al in 1832 ook in een Griekse vertaling uitgegeven. Fanarioten werden gehaat om hun ‘arrogantie’ – waarschijnlijker om hun intellectuele superioriteit – en hun aanspraken op allerlei lucratieve functies in de ambtenarij. In de jaren 1840 en later werden de Fanarioten tot op zekere hoogte gerehabiliteerd door historici die probeerden om de Byzantijnse erfenis in de Griekse nationale geschiedenis te integreren. Na de Krimoorlog (1853-1856) moesten de Fanarioten echter definitief hun plaats in de hoge ambtenarij afstaan aan leden van de bourgeoisie. Sommige Fanarioten – zoals de literatoren Alexandros (1803-1863) en zijn broer Panagiotis Soutsos (1806-1868), grondleggers van de Griekse romantische school in de literatuur, de laatste ook betrokkenen bij de organisatie van de (nieuwe) Olympische Spelen, en Alexandros Rizos Rangavis (1810-1892), dichter,

archeoloog, literatuurhistoricus en staatsman – bleven een rol spelen in het politieke, intellectuele en artistieke leven van het koninkrijk, maar de ‘tijd van de Fanarioten’ was onherroepelijk voorbij.

Bibliografie

- Clogg, R. 1996. “The *Dhidhaskalia Patriki* (1798): an Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda”, in: R. Clogg (ed.), *Anatolica. Studies in the Greek East in the 18th and 19th Centuries*. Aldershot: Ashgate (Variorum), V.
- Dalègre, J. 2002. *Greco et Ottomans 1453-1923*. Paris: L’Harmattan.
- Danova, N. 1980. Националният въпрос в гръцките политически програми през XIX век [De nationale kwestie in de Griekse politieke programma’s in de negentiende eeuw]. Sofia: Наука и изкуство.
- Dimaras, K. 1962. “Το κειμένο του ‘Ρωσσοαγγλογάλλου’”, in: *Ελληνικά* 17: 188-201.
- Findley, C.V. 1980. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte 1789-1922*. Princeton: Princeton University Press.
- Iorga, N. 1971. *Byzance après Byzance*. 1935. Bucharest: AIESEE.
- ICHR 2008. *Phanariotes Project* <<http://maillists.uci.edu/mailman/public/mgsa-1/2008-February/009258.html>>.
- Kitromilides, P.M. 1999. *Νεοελληνικός διαφωτισμός Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης.
- Kitromilides, P. & A. Tabaki. 2004. *Relations Gréco-roumaines: interculturalité et identité nationale*. Athènes: Institut de recherches néohelléniques, Fondation nationale de la recherche scientifique.
- Koliopoulos, J.S. & Th.M. Veremis. 2002. *Greece. The Modern Sequel. From 1831 to the Present*. London: Hurst & Co.
- Otetea, A. 1974. “La désagrégation du régime phanariote”, in: *Symposium l’époque phanariote (21-25 octobre 1970)*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 439-447.
- Papachristou, P. 1992. *The Three Faces of the Phanariotes. An Inquiry into the Role and Motivations of the Greek Nobility under Ottoman Rule, 1683-1821*. Simon Fraser University (unpublished Master thesis) <<http://ir.lib.sfu.ca/bitstream/1892/5303/1/b14223417.pdf>>.
- Papadopoulos, Th. 1990. *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*. 1952. Aldershot: Ashgate (Variorum).
- Runciman, S. 1968. *The Great Church in Captivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stavrianos, L.S. 2000. *The Balkans since 1453*. 1958. London: Hurst.
- Symposium l’époque phanariote (21-25 octobre 1970)*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.

Zallony, M.-Ph. 1824. *Essai sur les Phanariotes*. Marseilles: Antoine Ricard. <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k107978b.pagination>>.

Zallony, M.-Ph. 1832. *Σύγγραμμα περί των από την Κωνσταντινούπολιν Πριγκίπων της Βλαχομολδαβίας, των λεγομένων Φαναριωτών [...]*. Παρίσιου: Τυπογραφία Κ. Εβεράρτου.